

ЖИТТЄТВОРЧИЙ АСПЕКТ РИТОРИЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено висвітленню шляхів розв'язання проблеми риторизації шкільної мовної освіти, що передбачають навчання української мови за канонами риторики й діалогічною концепцією, у контексті життєтворчого підходу.

Ключові слова: риторизація, мовна освіта, діалогічна концепція, етос, логос, пафос.

The article deals with the ways of problem of rhetoric school language education, which presuppose teaching the Ukrainian language according to the canons of rhetoric and dialogue, in the context of the life creative approach.

Постановка проблеми. Сьогодні в освіті України відбуваються фундаментальні реформаційні та трансформаційні процеси, які передусім пов'язані з підвищенням компетентнісної спрямованості навчання шкільної молоді. Науковці й педагоги-практики розробляють ефективні моделі практичного запровадження компетентнісного підходу в усі ланки загальної середньої освіти, і більшість фахівців схиляються до думки, що оптимальним знаряддям виконання завдання може стати педагогіка життєтворчості.

Пріоритетним напрямком модернізації шкільної мовної освіти є введення в навчальний процес курсу практичної риторики, оскільки до цієї науки останнім часом виник суспільний інтерес, що пояснюється всезростаючою потребою суспільства в умінні вправно володіти словом (М. Пентиліук).

Однак життєтворчий аспект викладання окремих навчальних предметів, зокрема й риторики, на сьогодні мало вивчений. Зазначена проблема є актуальною й очікує на своє вирішення.

Аналіз актуальних досліджень. Загальні аспекти педагогіки життєтворчості й життєвих (ключових) компетентностей досить ґрунтовно висвітлювалися у працях Л. Сохань, І. Єрмакова, О. Овчарук, Г. Несен, І. Зимньої

та ін. Життєву компетентність – квінтесенцію педагогіки життєтворчості – розглядали: Л. Сохань як комплекс властивостей, здатностей, спроможностей особистості; П. Горностаї у контексті розвитку дітей з особливими потребами; В. Ляшенко з погляду виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я; О. Беленок у контексті становлення старшокласників в умовах кризового суспільства; І. Єрмаков, Д. Пузіков як комплекс компетенцій (компетентностей). Проте проблема використання життєтворчого підходу вивчена в контексті освітнього закладу, а не в контексті окремих навчальних предметів.

Риторика як наука й мистецтво слова вивчали Л. Мацько, Г. Сагач, Є. Ключев, Ю. Рождественський, В. Аннушкін, Н. Іпполітова, С. Мінеєва, О. Сиротиніна, О. Селіванова, Д. Баранник, М. Бахтін, В. Виноградов, Ю. Караулов, В. Карасик та ін. У їхніх працях висвітлено основні риторичні категорії й поняття, лінгвістичні основи риторики. Лінгводидакти М. Пентилюк, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Семенов, С. Омельчук, Т. Симоненко, Г. Бондаренко, Г. Дегтярьова, А. Ляшкевич, О. Залюбівська, Л. Нечволод, О. Онипченко, Г. Онуфрієнко, та ін. розробили методичні аспекти вивчення риторики на всіх рівнях мовної освіти. Педагоги-практики С. Коваленко, В. Федоренко, Л. Денисюк, Н. Саранді, М. Побелян, М. Степанюк, Т. Марцінко, О. Когут, Е. Палихата плідно працюють на ниві риторичної освіти учнівської молоді, розробляють авторські програми з риторики, програми спецкурсів і факультативів з риторики. Проте риторичний аспект навчання української мови донині не вивчений, тому існує необхідність розв'язання проблеми риторики шкільної мовної освіти.

Мета статті – висвітлити можливі шляхи розв'язання проблеми риторики шкільної мовної освіти й розглянути їх у контексті життєтворчого підходу.

Риторизацію шкільного курсу української мови визнано актуальним питанням, вона пов'язується з упровадженням елементів риторики у вивчення всіх мовних розділів, з формуванням мовної особистості, комунікативної й риторичної компетентностей, культури мовлення учнів. Риторизація, на думку Н. Голуб, розглядається як процес «...переосмислення предмета і способів його викладання, переосмислення організації освітнього процесу як повноцінного

ділового спілкування за канонами риторики» [2: 42]; як активізацію пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу [1].

Розглянемо риторизацію з погляду навчання української мови за канонами риторики. Логос, етос, пафос (патос) є основними категоріями класичної риторики (Л. Мацько [5: 10], [6]; О. Тарасова [11]); основними загальними поняттями класичної риторики (Н. Голуб [1]); модусами риторичного впливу, формулою особистісного прояву людини у слові (С. Омельчук [8: 55]). Логос означає зміст, творчу думку, розумність, раціональну ідею слова. Слово є логос, якщо воно йде від розуму мовця й апелює до розуму слухача. Етос – моральний кодекс мовця, зразкова суспільна й особиста морально-етична поведінка оратора, моральні ідеали, які утворює слово, моральний принцип красномовства, моральне право особистості на промову, морально-оціночний критерій мовлення. Слово є етос, коли воно формує риторичний ідеал і виховує високу мораль. Під патосом (пафосом) розуміють емоційний вплив слова на адресата, інтелектуальне, вольове, емоційне устремління мовця задля досягнення комунікативної мети. Слово є патос, якщо воно знаходить відгук у серцях слухачів, якщо воно сильне та спроможне спонукати їх до пошуку істини [5; 6; 8; 11].

Отже, будь-яке слово на уроці української мови, якщо йдеться про риторизацію шкільної мовної освіти, має бути логосом, етосом і пафосом – бути змістовним, іти від розуму до розуму, втілювати моральні ідеали й слугувати справі морального виховання учнів, бути емоційним, умотивованим і мати віддзеркалення у свідомості школярів. Це стосується як лінгводидактичного матеріалу (текстів, дидактичного супроводу), так і педагогічного спілкування. Щодо останнього варто зазначити, що вчителю варто перейматися не лише мовленнєвою вправністю, а й раціональністю, етичністю та впливовістю кожного свого слова, навіть на рівні організаційних і звичайних дисциплінарних моментів.

У контексті дослідження було проаналізовано один з підручників з української мови для 6 класу. Так, теми із зв'язного мовлення «Усний роздум про вчинки людей на основі власних спостережень і особистих вражень» [3: 155] і «Твір-роздум про вчинки людей на основі власних спостережень і особистих вражень» [3: 167-168] розглядаються на основі високохудожніх текстів

В. Симоненка, В. Сухомлинського, О. Довженка, С. Андрусів, які мають потужний розвивальний і виховний потенціал. Запропонований авторами підручника текстовий матеріал, підкріплений висловами відомих риторів, разом із завданнями щодо його опрацювання цілком відповідає зазначеним категоріям риторики (логос, етос, патос). Учителеві-словесникові, який працюватиме за цим підручником, варто підкріпити опрацювання матеріалу уроків такими запитаннями: *«Якою людиною є автор тексту?»*, *«Чи хочете ви бути такими людьми?»*, *«Який зміст вкладений у цих словах?»* (не просто – тема), *«Які чесноти виявляє автор?»*, *«Які якості характеру хотів сформувати у вас автор?»* (не про со – ідея), *«Чи погоджуєтеся ви з почутим?»*, *«Чи ворухнулися струни ваших сердець під впливом прочитаного?»*, *«Яка вийшла музика?»* тощо.

Як було зазначено вище, риторизацію розглядають як активізацію пізнавальної діяльності процесу навчання засобами діалогу. Конструктивний діалог дуже важливий і в освіті, і в суспільному житті, діалогічній вправності необхідно навчати. Аналізований підручник, на нашу думку, побудований на діалогічній концепції. На його сторінках знаходимо значну кількість завдань на формування діалогічного мовлення учнів, а також завдань для групової роботи, а групова навчальна діяльність, як відомо, забезпечує реалізацію природної потреби людини у спілкуванні, отже, ґрунтується на принципах діалогу. Наприклад, лише під час опрацювання мовних тем розділу «Дієслово» передбачено виконання учнями чотирьох завдань стосовно формування діалогічного мовлення учнів і п'яти завдань для групового виконання [3].

Педагогічне спілкування також доцільно розглядати через призму діалогічності. Переконані, це вкрай важливо: учнів варто постійно залучати до спілкування, адже лише в процесі комунікації розвивається їх комунікабельність, яку вважають підвалиною комунікативної компетентності. Учень, що мовчить на уроці (а в цьому, на жаль, часто винен педагог!), не виявляє власну особистість – отже, втрачає перспективу особистісного зростання, не демонструє недоліків власного мовлення – отож, не використовує потенції мовленнєвого розвитку. Таким чином, на уроках української мови вчителю варто створювати атмосферу свободи виявлення особистості, інтелектуальної розкритості, комунікації,

діалогізму як аргументованої діяльності «учень – учень», «учень – учитель», «учень – власне «Я»; доцільно розбудовувати урок, щоб відбувалося вільне філософствування: ставилися й розв'язувалися проблеми, висловлювалися поліваріантні думки, учні демонстрували рефлексивне ставлення до інструментів пізнання навчального матеріалу й самих себе.

На думку С. Коваленка, «...свідоме життя людини можна розглядати як послідовність і сукупність промов, якісного чи неякісного мовлення, від чого великою мірою залежить її доля, а також доля інших людей, отже, і всього суспільства» [4: 51], тому риторика природно вважати наукою життя. Риторика сприяє формуванню життєво необхідного вміння спілкуватися в усіх сферах життя, а вчитель (зокрема й учитель української мови) відкриває учням життєві перспективи [1]. Риторика розглядає питання користування «мовленнєвою активністю в особистому житті та в суспільній діяльності», має за мету пошук «оптимальних алгоритмів мовленнєвої поведінки людини в різних ситуаціях суспільного та особистого життя» [11: 7]. Риторика досліджує слово й мовотворення, процеси «омовлення», «ословлення» знань [6: 522]. Це стосується знань про життя й знань життя. Риторика – це «найоптимальніший шлях особистісного розвитку людини» [9: 28], а риторична підготовка, на думку М. Пентилюк, «служить серйозним соціокультурним цілям, що повинні відповідати вимогам життя» [10: 89]. Риторика має пафос, що є фактом життя, адже у пафосі мовлення людини виявляються погляди та ідеї її життя і творчості (Л. Мацько [5: 12]). Наведені твердження свідчать на користь доцільності розгляду процесу риторизації шкільної мовної освіти в контексті педагогіки життєтворчості, життєтворчого підходу, процесу формування життєвої компетентності особистості учнів.

Компетентісний підхід і педагогіка життєтворчості стають сьогодні сучасною освітою. Життєва компетентність є домінантою нової школи. Вона є інтегральним утворенням, до структури якого відносять життєві знання, уміння й навички, життєвий досвід, життєтворчі здібності, життєві досягнення, комплекс компетентностей (компетенцій), цінності та ціннісні смисложиттєві орієнтації, мислительні спроможності різних типів. Життєва компетентність є мистецтвом

жити, запорукою життєстійкості та життєздатності особистості.

Проаналізувавши педагогічну літературу, ми систематизували матеріал і уклали номенклатуру складових життєвої компетентності. Оскільки автори, розглядаючи різні ракурси питання, чітко не структурують зазначені складові, не виділяють групи складових, ми дійшли висновку про необхідність створення функціональної моделі життєвої компетентності [7].

Риторизаційні процеси у мовній освіті сприяють формуванню в учнів компетентностей стосовно себе як особистості, як суб'єкта життєдіяльності:

- позитивної «Я-концепції»: вправне володіння словом допомагає особистості у творчому самовираженні, отже, у самоактуалізації, рефлексії, у процесі чого формується здатність до творчого перетворення себе;
- цінностей і ціннісних орієнтацій: слово-етос орієнтує особистість на моральні термінальні цінності-цілі; слово-логос і слово-пафос стає інструментальною цінністю-засобом; слово українською мовою орієнтує на національні, традиційні й громадянські цінності; слово як духовний імператив – на вічні (абсолютні) цінності; слово в діалозі – на соціальні, соціалізаційні цінності;
- емоційно-вольової сфери: пафос слова пов'язаний із вольовими зусиллями й почуттями мовця, з емоційним розвитком адресата мовлення, зокрема емпатією; вправність у діалозі передбачає застосування вольових зусиль для доцільного врівноваження емоційності особистості.

Риторичний аспект навчання української мови пов'язаний із формуванням у школярів компетентностей стосовно взаємодії з іншими людьми:

- риторика безпосередньо сприяє формуванню в особистості комунікативної компетентності;
- діалогізм навчально-виховного процесу слугує формуванню полікультурної компетентності в усіх учасників навчального діалогу;
- риторична освіта передбачає розвиненість діалогічного мовлення й знання елементів еристики як розділу риторики, що сприяє формуванню в особистості конфліктної компетентності.

Риторизація шкільної мовної освіти впливає на формування в учнів компетентностей стосовно діяльності в усіх її видах і формах:

- функціональної компетентності: слово як логос сприяє формуванню умінь оперувати знаннями в житті та навчанні; діалогічна вправність виступає підґрунтям формування й розвитку здатності до співпраці й рольової компетентності;
- мотиваційної компетентності: здатність до самовираження в слові сприяє розвитку самостійності особистості; пафос і діалогізм слова є знаряддям формування вміння робити власний вибір, встановлювати особисті цілі;
- проективної культури: риторична особистість спроможна вибудовувати власні стратегії спілкування, отже, володіє стратегічним і прогностичним мисленням; риторична компетентність безпосередньо пов'язана з творчістю (особистість творить слово, слово творить особистість) – впливає на формування й розвиток креативних якостей особистості.

Висновки. Риторизацію шкільної мовної освіти логічно розглядати і в сенсі навчання української мови за канонами риторики (логос, етос, пафос), і в контексті діалогічної концепції. Це стосується як організації мовного матеріалу на уроках (текстів, дидактичного супроводу), так і педагогічного спілкування. Процес риторизації навчання української мови доцільно екстраполювати на життєтворчий підхід до навчання, виховання й розвитку учнівської молоді.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці оптимальних та ефективних моделей риторизації шкільної мовної освіти, зокрема в парадигмі проектного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голуб Н.Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н.Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
2. Голуб Н. Методом щоденних вправ : практичні аспекти риторизації вивчення української мови та літератури в школі / Ніна Голуб // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 42-52.
3. Горошкіна О.М. Українська мова : [підручник для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. з рос. мовою навчання] / О.М. Горошкіна, А.В. Нікітіна, Л.О. Попова. –

- К. : Знання України, 2006. – 240 с. : іл.
4. Коваленко С. Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики / Сергій Коваленко // Бібліотечка “Дивослова”. – 2008. – № 8 (38). – С. 51-60.
 5. Мацько Л.І. Риторика : [навч. посібник для студентів вищих навч. закладів] / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – [2-ге вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
 6. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Любов Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
 7. Ницета В.А. Життєва компетентність особистості : до питання створення функціональної моделі / В.А. Ницета // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / [редкол.: Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : [б. в.], 2008. – Вип. 51. – С. 257-264.
 8. Омельчук С. Слово розумне, моральне, емоційне... : мовні засоби створення ораторського виступу та методика їх опрацювання на аспектих уроках української мови / Сергій Омельчук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 53-62.
 9. Онуфрієнко Г.С. Риторика : [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Г.С. Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
 10. Пентиліук М. Формуючи риторичну особистість : текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / Марія Пентиліук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 84-91.
 11. Чибісова Н.Г. Риторика : навч. посібник / Н.Г. Чибісова, О.І. Тарасова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 228 с.

Ницета В. А. Життєтворчий аспект риторизації шкільної мовної освіти / Ницета В. А. // Педагогічні науки : [зб. наук. праць] : випуск 55. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. – С. 94-98.